

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVII/1—2

UNIV. OF KANSAS.

AUG 28 1987

БЕОГРАД

1986.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 1—2 (1986)

САДРЖАЈ

Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	3
Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића (ВЛАДО БУКАНОВИЋ)	38
О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што (КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ)	67
Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	72
Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенклатурним термином (БОГОЉУВ СТАНКОВИЋ)	77
Из терминологије и лексике	
Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	90
Из наше дијалектолошке проблематике (о неким класификационим терминима) (АСИМ ПЕЦО)	93
Спорни везник с обзиром да (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	101
О облицима <i>видилац/вид(ј)елац</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	114
Дискусија и дописи	
Око алтернативне употребе двају облика у другом делу сложеног фтура (ВИДА СТЕВАНОВИЋ)	118
Око сата и часа (МИРОСЛАВ КРАВАР)	125
Још о часу и сату (писмо једног читаоца) (инж. ТОМИСЛАВ ИЛИЋ)	130

УСМЈЕРАВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ОПИСА — ОД ГРАМАТИКЕ ДО КОМУНИКАЦИЈСКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Илагање обухвата у уводном смислу осврт на граматику, затим на синтаксу, семантику и прагматику као области семиотичке анализе; понешто у виду дигресије, у вези са једним новијим значењем ријечи „парадигма“ поставља се проблем стручности лингвистичких написа намијењених ширим читалачким круговима; поглед на садржај традиционалне граматике, која иде од фонема до реченице, као и на домет генеративне граматике, која уз сву различитост у концепцији анализе такођер не превазилази ту границу, тј. остаје на реченици, наводи на то да се изнесе једна лингвистичка дикотомија, тј. подјела на микролингвистичку и макролингвистичку област језичких проучавања. Даље се излажу неке поставке о језичком понашању које је одређено друштвеним животом, комуникацијску компетенцију стичемо усвајањем језика у друштвеној матрици, она обухвата способност кориштења језика у разноврсним ситуацијама; говорници имају разне улоге, говоре у разним регистрима или стилевима, односно владају скупом дјеломично изоморфних дијалеката; неке говорне карактеристике могу бити индивидуалне у односу на једну личност или на читаву групацију указујући на друштвену или географску провенијенцију говорника. Сваки језички опис подразумијева извјесну идеализацију, апстрахирање неважнијих неизбјежних различитости, што се илустрира освртом на два идиолекта.* Поглед на стандардни језик показује да је то чешће поријеклом дијалект који широм употребом у свим токовима друштвеног живота временом развија знатније изражајне могућности. Пошто је језик стално присутан у друштвеном животу, већина људи необично је осјетљива на начин на који други говори истим језиком, блиским дијалектом, па и познатим страним језиком. Поглед на употребу јединине или множине другог лица у директном обраћању по-

* О овоме се говори у првој дијелу рада.

казује корелацију граматичке и друштвене структуре; прагматичка анализа односи се на значења која могу да се потпуније објасне само контекстним факторима, намјерама, циљевима говорника и конвенцијама употребе.

Грамматика

Грамматике појединих језика постоје већ од давних времена, за разне међу њима у неједнаком броју, који је грубо речено углавном сразмјеран проширености датог језика, културној и друштвенополитичкој развијености и броју писмених изворних говорника или, у ширем смислу, корисника. Грамматика у овом смислу ријечи значи опис неког језика, стручно-научно дјело једног аутора или више њих, обично у виду књиге чији је садржај у већој мјери одређен и њеном (педагошком) намјеном, сачињен према потребама оних за које је састављена. У том смислу грамматика је и уџбеник за разне разреде разних школа, за матерњи или неки страни језик; у оквиру одређене језичке заједнице грамматика може представљати и најважнија лингвистичка дјела, као што су за српскохрватско говorno подручје Маретићева и Стевановићева грамматика. Међутим, овој последњој тврдњи треба додати и слиједеће — схваћена у смислу потпуног описа датог језика ниједна грамматика ниједног језика није се до данас по свом саставу приближила ономе што би се могло назвати *генеративном грамматиком*, то јест која би представљала скуп елемената и правила којима се експлицитно образлаже формирање свих могућих реченица датог језика.

У једном другом смислу ријеч грамматика означава скупове језичких елемената и правила њихове организације на разним разинама, интернализоване у свијести говорника; на основу тих интернализованих језичких система остварује се језичко понашање говорника сваког појединог језика, дијалекта, социолекта, сваког појединог идиолекта, и у њиховим оквирима разних стилских, медијумских и других варијаната, које грамматика у раније наведеном значењу стручног или научног дјела треба да експлицитно, систематски образложи.

Разне лингвистичке теорије пружају методолошку апаратуру за различите више или мање обухватне описе граматичких система појединих језика. У вези с тим може се напоменути да у нашим традиционалним грамматикама (поред фонологије и морфологије) синтакса представља дио језичког описа који захвата употребу ријечи према врстама којима припадају и „говори о реченици и о њезиним дијеловима, о слагању и намјештању ријечи у реченици, о везању једних реченица с другима

у једну цјелину“ (Маретић 1963:421); семантика као подручје језичке анализе код нас се углавном односи на приказивање значења појединих ријечи или скупова ријечи и на лексикографију; прагматика, прагматичка испитивања нису шире позната.

Синтакса, семантика,
прагматика

Термин прагматика јавља се већ више година у разматрањима значења, грубо и упроштено речено њим треба да се означи проучавање значења у односу на непосредну употребу, на кориштење језика у комуникацији. При рјешавању значењских проблема у том оквиру поставља се и питање да ли прагматика самим тим представља и посебну област проучавања. Исход је за сада контроверзан, а у ствари битно је само да постоје одређени аспекти значења, одређена значења која се при опису језика нужно морају узимати у обзир и за која треба пронаћи апаратуре да се на прикладан начин образложе.

Успостављање и првобитно дефинирање прагматике као посебног подручја анализе уз синтаксу и семантику, иако у ствари није било смишљено само за природне језике, имало је довољно утицаја на њихово проучавање да заслужије да се овдје макар укратко изнесе.

За дефиницију прагматике може се издвојити формулација Рудолфа Карнапа замисљена у односу на природне језике и логичке калкулусе: „Ако се у неком истраживању експлицитно полази од говорника, или уопћеније узевши од корисника језика, такво истраживање приписује се подручју прагматике“.¹ Она представља једно од подручја семиотике, теорије знаковних (сигналних) система за одашиљање информације по неком каналу, чија су преостала два подручја синтакса и семантика. За њих Карнап у наставку каже: „Ако апстрахирамо корисника језика и анализирамо само изразе и њихове десигнатуме, налазимо се у подручју семантике. Ако најзад епстрахирамо и десигнатуме и анализирамо само односе међу изразима, ми смо у (логичкој) синтакси.“²

Ове три области (претпоставимо засад да прагматика представља посебну област) као дијелови микролингвистичког испитивања природних језика имали су у ствари редослијед развоја супротан од оног у Карнаповом наводу, тј. тежиште је најприје било на синтакси, онда је прешло на семантику, да би се по-

¹ Рудолф Карнап, *Увод у семантику*, стр. 9. R. Carnap, *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass. M. I. T. Press 1942.

² Исто.

том усмјерило на испитивање значења усредсређеног на језичку употребу или другим ријечима на прагматичке проблеме. Осим тога синтакса је као дио граматичког описа, макар не нарочито развијена, постојала и прије него што су Карнап и други логичари и филозофи почели расправљати о теорији семиотичких система; лексичка семантика представљала је, у оквиру лингвистичког структурализма на европском тлу развијено подручје у којем су се изграђивали системи класификације за скупове ријечи значајне у културолошком погледу (нпр. за сродство, биље); успостављала семантичка, лексичка и појмовна поља у дијахронијском и синхронијском пресеку; изналазиле међу лексемама синтагматске (*нас лаје; лијева рука; глатка коса*), парадигматске (*лијево/десно; ићи/доћи*) и разне друге смисаоне везе.³

Један од разлога за навођење окоснице филозофске позадине разматрања семиотичких система између осталог је и то што су се, радећи на семиотичкој теорији при супротстављању природних језика вјештачким, тражиле и изналазиле особине по којима се они међусобно суштински разликују. У свему томе није нипошто битно што се понешто поправила дефиниција природних језика, на примјер истицањем да они нису природни у смислу што би били инстинктивни, а не стечени учењем, већ су природни у смислу историјске датости — нису намјерно конструирани, насљеђују се.

Дефиниције (природног) језика и даље остају тривијалне (... систем комуникације), једностране или непотпуне, значај расправљања филозофа јест у већ споменутом утицају на језичка проучавања. При томе није сметало што су и циљеви њиховог посматрања језика, као и њихови поступци у анализи прилично различити од циљева због којих, односно од поступака којима лингвисти (језикословци, граматичари, фонолози, фонетичари, лексиколози...) разматрају језичку материју. Резултате су лингвисти прихватили, а дијелом су користили и поступке у анализи.

³ Првобитне идеје налазе се у Хердера и Хумболта. Од значајних аутора треба навести бар Порцига, који је развио појам семантичких поља заснован на синтагматској повезаности лексема (W. Porzig, *Wesentliche Bedeutungsbeziehungen, Beiträge zur deutschen Sprache und Literatur* 58, 70—97; 1934); затим Трира, који је својом верзијом теорије семантичких поља, која полази од парадигматских односа међу лексемама, започео нову фазу у лексичкој семантици (J. Trier, *Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung, Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung* 10. 1934, стр. 428—449); Вајсгербера, који је разрадио Трирову теорију (L. Weisgerber, *Die Volkhaften Kräfte der Muttersprache*, Frankfurt, 1939).

Утицај о којем је ријеч најзначајнији је управо по томе што је омогућен почетак проучавања значења реченице, тј. семантичком анализом обухваћена је и реченица.

Неке недоследности, непотпуности традиционалне или уобичајене анализе реченице осјетио је и Маретић, који у својој Граматици на почетку Синтаксе истиче „недостатност“ школске дефиниције „реченица је мисао изречена ријечима“ (додуше додаје „може се оправдати дидактичком потребом“), наводи не-слагање других: „Не само граматичари нијесу се сложили да једнако дефинирају реченицу, него се нијесу сложили ни филозофи“ (стр. 421), да би анализу реченице — у извјесном смислу, јер он се ипак свакако бавио реченицом — назвао „залишним мудровањем“ (што изазива различите реакције).⁴ Маретићу даљи развој ствари даје право, семантичка синтакса и генеративна семантика тек су требале да се развију, закључак да је доста оног што сматрамо праматичком структуром језика дијелом одређено семантичким принципима данас је већ труизам.⁵

Парадигма; разина
стручности радова са
језичком проблематиком

У публицистици данас наилазимо на ријеч *парадигма* у значењу различитом од оног на које смо навикли учећи граматику, које се односи на обрасце деклинације (*жаба, жабе, жаби...*) и коњугације (*говорим, говориш, говори...*). То ново значење, иако није лишено везе са познатим, јер у извјесном смислу обухвата и „образац“, „модел“, представља сложен појам настао у подручју филозофије науке, који није могуће исцрпно или тачно дефинирати.

„Парадигма“ сада означава основну теорију у некој науци у неком временском периоду; тим се појмом обухватају заједничка увјерења, гледишта, методолошки и технички поступци којима се у одређеној науци долази до рјешења проблема, до резултата.⁶

Томас Кун, који уз парадигму у овом значењу уводи и појмове „научна револуција“, „нормална наука“ и „научна за-

⁴ В. нпр. Иво Прањковић, *Координација у неким познатијим јужно-словенским граматицама*, Језик 27, 1980, стр. 55—64, на стр. 57; Т. Батистић 1984: 111.

⁵ Ријеч „труизам“ јавља се већ неко вријеме у дневној и др. штампи, иако њено значење изгледа није шире познато: „очевидна или сама по себи јасна истина“; „опћепозната истина“; „отрцана истина“; (енглески *truism*, према *true* „истинит; вјеран; поуздан; прави итд.“).

⁶ Израз је увео Томас Кун, превод на српскохрватски је из 1974: *Структура научних револуција*, Нолит, Београд (Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, the University of Chicago Press 1970, прво издање изашло је 1962).

једница“ разматрајући развој разних наука од њихових почетака каже:

„У математици, као и у астрономији, истраживачки извештаји су већ у антици престали да буду разумљиви општеобразованој публици. У динамици је истраживање постало на сличан начин езотеричко у позном средњем веку... За лаика је електрично истраживање почело да захтева превођење пре краја XVIII ... већина ... области физичке науке престала је да буде општеприступачна у XIX веку. Сличне промене могу се током иста та два века изоловати у различитим деловима биолошких наука. У деловима друштвених наука оне се, по свој прилици, одигравају данас... Све од преисторијског античког доба једна област проучавања за другом прелазила је развоје између онога што би историчар могао да назове њеном предисторијом... Негде између 1740. и 1780. 'електричари' су први пут били у стању да основе своје науке сматрају сигурним. Од тог тренутка ... су ... о својим резултатима све више извештавали у чланцима упућеним другим 'електричарима', неголи у књигама упућеним ученом свету уопште“ (стр. 62—64).

На разним мјестима у књизи Кун спомиње 'извјештаје о сувременом истраживању које стручњаци пишу једни за друге'.

Када је матерњи језик у питању, ствар на први поглед изгледа друкчије. Ту постоји потреба за развијањем, подражавањем правилности језичког израза и крут потенцијалних корисника стварно је велик. Што и оадје ипак углавном важи да „стручњаци пишу једни за друге“, с тим што би требало да стручњака читалаца, а то су потенцијално сви наставници и студенти језика, буде више од аутора радова — разумљиво је ако смо са проучавањем језика у хисторијској фази развоја. Развијање правилног језичког израза спроводи се школским програмом и употребом одговарајућих приручника, правописа и граматика, радовима се ствара основа за поправљање, употребљавање посљедњих.⁷

Микролингвистика и макролингвистика

У традиционалним прилазима језику, језичком материјалу полазило се од гледишта да анализа почиње од фонема, а завршава реченицом, тј. иде од фонологије до синтаксе (изузевши углавном лексикографију и лексичко-семантичка про-

⁷ Кун се осврће и на ситуацију студија на којима се формирају стручњаци и научници: „У савременим природним наукама ... студент се углавном ослања на уџбенике ... Због чега би на крају крајева било потребно да студент физике чита рецимо дела Њутна, Фарадеја, Ајнштајна или Шредингера када је све оно што му је потребно да зна о тим делима рекапитулирано у једном далеко краћем, прецизнијем и систематичнијем облику у многим савременим уџбеницима? ... за нормално-научни рад, за решавање загонетки унутар конкретне традиције коју уџбеници дефинишу, научник је скоро савршено опремљен“ (стр. 228—9). Намаће се питање како наша научна заједница сербокроатиста, одговорна за одређени студиј, рјешава питање припремају стручњака...

учавања). У једном временском раздобљу није се ни у перспективи постављао циљ неког обухватнијег описа, обухватнијег с једне стране на примјер да укључи текст, тј. оне принципе језичке организације који превазилазе границе појединих реченица, с друге на примјер да проматра функцију језика у комуникацији.

И Чомски и остали истраживачи сличних концепција ограничавају своју анализу реченицом, при чему испитују одређену врсту реченица, тзв. реченица система, које се узимају изван контекста неке ситуације (енглески *context-free*), иако се језик, односно говор тако не остварује. Анализирајући такве реченице које треба да представљају и основу лингвистичке компетенције, Чомски има за циљ да прецизира у чему се све састоји конструкција појединих њихових типова. Поред тога када поступно формира нпр. реченицу *Човјек је прочитао књигу*, или износи деривацију сложене реченице *Иван је стигао, а и ја сам* (састављену од реченица *Иван је стигао, Ја сам стигао*), он уједно тежи да покаже да проучавање језика у крајњој линији доприноси проучавању људског ума. Међутим, док је ограничен на реченицу, на граматичко-семантичке и фонолошке карактеристике њеног састава и структурирања, такво проучавање као и наше традиционално спада у *микролингвистику*.

Дикотомија исказана терминима микролингвистика и макролингвистика односи се на методолошко разликовање домета лингвистичких испитивања, при чему микролингвистика означава ужи, а макролингвистика шири домет.

Схваћена у најужем смислу микролингвистика треба да обухвати структуру језичког система без обзира на то како се језик стиче, како је усклађен у мозгу или како функционира у комуникацији; без обзира на физиолошке и психолошке механизме од којих овиси језичко понашање, или на међузависност језика и културе (Лајонс 1981:36). Када је термин успостављен⁸, подручје микролингвистике било је схваћено уже него што је то данас потребно, и није на примјер укључивало значење. Зато се можемо сложити са А. Хилом кад каже да микролингвистика представља основу на којој морају почивати сва друга проучавања језика, само ако то подручје узмемо у ширем смислу него што га је он замислио. Хилу оно почиње фонемом, а завршава реченицом, али без уклапања семантичког описа, пошто се значењем на његовом терену у то вријеме

⁸ Употребио га је Ц. Трегер говорећи о томе што спада у подручје лингвистике (George L. Trager, *The Field of Linguistics; Studies in Linguistics, Occasional Papers 1*, Norman, Oklahoma, 1949).

нису посебно базили.⁹ То је у међувремену услиједило и микролингвистика као срж и основа лингвистичких испитивања под-разумијева граматичко-семантичку анализу реченица и исказа.

Макролингвистичко проучавање односило би се на разне интердисциплинарне области као што су социолингвистика, психолингвистика, етнолингвистика и др., које су се развиле пошто језик чини саставни дио проучавања у антропологији, у социолошким, психолошким и другим испитивањима. Данас су то признате макролингвистичке области, интердисциплинарне у смислу кориштења поступака и теоријских концепција бар из двије од њих.

Опћег теоријског оквира за макролингвистичко проучавање језика нема, постоји међутим рад који показује развијеност разних области и представља сигурну основу за њихов даљи развој. Хисторијат им није дуг, разграничавање међу њима је лабилно; уколико се најће на истицање предности, преимућства неке од њих, може се рећи да је у питању лична наклоност, а не већи значај нпр. социолингвистике према психолингвистици или сл.¹⁰

Поред тога, на примјер, иако социолингвистика посматра језик првенствено у односу на друштво, а етнолингвистика у односу на културу (схваћену у антрополошком смислу), друштво и култура овисе једно од другог и те ће се двије области неизбјежно преклапати.¹¹

⁹ А. Хил, пун наслов је *Увод у лингвистичке структуре, од гласа до реченице у енглеском*, стр. 406, 409—10 (А. А. Hill, *Introduction to Linguistic Structures*, New York, 1958).

¹⁰ Илустрације ради може се укратко изнијети „настанак“ психолингвистике у САД.

У љету 1951. одржан је семинар на којем шест учесника „покушава у прелиминарном смислу доказати везу између лингвистике и психологије“. На основу рада који је услиједио, 1954. године издата је прва монографија; после тога одржан је низ радних састанака на којима се расправљало о одређеним темама: о двојезичности, о асоцијативним процесима у вербалном понашању, о димензијама значења, стилу, афазизи и језичким универзалијама. 1965. године нова колективна монографија пружа преглед психолингвистичких проблема свједочећи уједно о већ разгранатој новој области. Наслов је *Психолингвистика, преглед теорије и истраживачких проблема* (стр. 1—203), *Преглед психолингвистичког истраживања 1954—1955* (стр. 209—291) и прилог: *Психолингвисти: о новом истраживачу језика* (стр. 293—307). (*Psycholinguistics*, Indiana University Press 1969, четврто издање)

¹¹ Уз кратки навод о новијим интердисциплинарним областима које укључују лингвистичка проучавања треба примијетити да се у њиховом недугом развоју уочава и мијењање подручја истраживања. Из претходне напомене види се, на примјер, да се на почетку у психолингвистици (САД) разматрала двојезичност, која се касније проучава у социолингвистици. И саме области антропологије, етнографије и социологије до-

Овдје није циљ, а нити има простора и могућности да се опише дјелоокруг разних макролингвистичких области, једино ће се указати на неке моменте који су се показали од значаја за рад на микролингвистичком пољу.

По традицији наших граматичких проучавања насталих и одржаваних у перспективи првенствено славенских, а затим и других важнијих индоевропских језика, углавном на тлу западне цивилизације, протекло би још доста времена док бисмо у правом смислу схватили колико је у ствари немогуће потпуније описати неки језик без познавања културе (фолклора, обичаја...), друштвене организације чланова језичке заједнице у питању.

Када етнограф из западне цивилизације на свом теренском раду у некој далекој неиндоевропској области хоће да уз приказ живота, обичаја итд. тамошњег становништва сачини и драматички опис њиховог језика (успоставивши фонолошки систем, алфабетизацију), суочен је са проблемима прилично различитим од оних које треба да ријеши његов колега на индоевропском терену.¹² За разлику од задње споменутог, на чијем језику као предмету проучавања постоји више или мање развијена писменост са белетристичким, фолклорним, стручно-научним и другим језичким материјалом, који по граматичкој традицији распрострањенијих индоевропских језика (особито што се тиче дјела класика лијепе књижевности) чини основу за (нормативни) језички опис, лингвист на споменутом терену има на располагању само живу ријеч.

Етнографи у таквим случајевима већином саставе граматичку и рјечник за најнужније практичне потребе. Таква дјела за неке језике Нове Гвинеје, чији су аутори били углавном мисионари, нису могла бити од помоћи етнографу који је тежио да даде потпунији опис језика једног подручја које је испитивао. У резултату тог настојања неки његови закључци и запажања, посебно у односу на језичку употребу, данас су труизми.¹³

пуњавају се и преклапају. Малиновски (в. напомену 13), који је у три експедиције (од 1914—1918) скоро три године боравио на наведеном терену источно од Нове Гвинеје користио се радом антрополога који су прије њега проучавали тамошња подручја. В. Малиновски, *Аргонаути Западног Пацифика*, БИГЗ 1979 (енглески оригинал је из 1935).

¹² У том смислу В. Караџић је свој матерњи језик могао бар уклопити у богати традиционални индоевропски лингвистички калуп.

¹³ У књизи *Значење значења* Ч. К. Огдена и И. А. Ричардса Бронислав Малиновски има Додатак I (стр. 296—336 у осмом издању из 1968). Малиновски изражава необично задовољство што у тексту аутора, с којима се упознао кад је књига већ била у штампи и кад је одлучено да уђе и његов рад, налази теоријска рјешења која су му била потребна или која су се поклапала са онима до којих је сам био дошао.

Издавање имена рјеђе је потребно и најчешће значи упрошћавање које олакшава посао излагачу, а често даје нетачну слику привидног идејног вакуума из којег неко име као да најједном искрсне. Б. Малиновски сам наводи друге ауторе тог раздобља који су дошли до запажања сличних његовима; овдје се он издаваја због актуалности његових поставака. (Неки закључци који се данас не би могли у цјелини прихватити условљени су временом у којем су настали.)

У погледу лексичког значења и значења уопће Малиновски поставља као захтјев неизбежно узимање у обзир контекста ситуације. Начин живота, говора и разговора човјека са отока на истоку Нове Гвинеје, његови обичаји, друштвено уређење, церемоније, ритуали врло се разликују од оних у западном свијету, уколико уопће као такви ту и постоје, и он природно тражи да се тумачење ријечи и исказа који их означавају даду у контексту ситуација у којима се материјализирају. Језик је срастао са културом, животом и обичајима, вербални исказ може се објашњавати само у свом ширем контексту.

Малиновски с једне стране истиче значење живог исказа који има свој тренутачан живот остварен изговореним ријечима, никад издвојен из контекста ситуације у којој је изречен, који као такав увијек има неки директни циљ, функцију — да искаже мисли, жеље, осјећања говорника; а значење му је читаво у контексту ситуације у којој је изречен.

С друге стране постоји као тип модерно научно дјело намијењено неодређеном броју потенцијалних читалаца са нужним научним предзнањем; на њих писац жели у одређеном смислу утицати — навести их да размишљају, резонују, да нешто памте, да се нечег сјећају; као такво дјело је потпуно само по себи, живи својим животом у корицама књиге или како се данас може рећи, у свом универзуму дискурса.

Малиновски је међу онима који тврде да дескриптивно значење у језичкој употреби није примарно, на прво мјесто долази друштвено и емотивно. С тим је у вези једна опћераспрострањена појава у језичком понашању на коју је он указао назвавши је *фатичким* опћењем, а која се укратко састоји у слиједећем: кад се на окупу нађе двоје или више људи, у случају кад не постоји нека стварна потреба да се нешто саопћи, да се дође

Аутори књиге у предговору првом издању (1923) спомињу свој посебан дуг Малиновском који им је пружио могућност да уживају у његовом дугогодишњем размишљању теренског радника у подручју „етнологије у посебно тешкој граничној области лингвистике и психологије“ (стр. IX). С. К. Ogden, I. A. Richard, *The Meaning of Meaning*, Harcourt, Brace & World, 1968.

до договора о нечем илц., говори се, разговара са (готово) искључивим циљем успостављања друштвене везе. Овдје је било потребно рећи да је друштвена интеракција, друштвеност остварена таквим говором скоро једини циљ таквог опћења, јер ни у овом случају, као ни иначе кад су у питању појаве у вези са језичким понашањем није могуће постављати оштре границе. У невезано ћеретање о времену, о нечему што је очевидно или јасно само по себи може се убацити обавијест важна неком од учесника, питање на које је важно сазнати одговор; при томе овионо од узајамних веза могу на примјер услиједити кратке пословне инструкције, одлуке, да би се онда несметано наставио невезани говор. При томе је занимљив разговор о времену: временске прилике свима су важне, али ниједна личност, ништа интимније није обично у питању, говор о времену представља неутрално подручје неангажоване друштвености. Изгледа да у посљедње вријеме и код нас атмосферске прилике постају редован, можда уводни, некад једини предмет особито краћег разговора при одређеним сусретима...

Комуникацијска компетенција

А што када треба, или што се када мора или смије рећи уз много тога другог спада у комуникацијску компетен-

цију нормалних говорника сваког језика.¹⁴

За комуникацијску компетенцију битан је појам контекста ситуације. У граматизи, а више у лексикотрафији, појам контекста увијек је био важан, иако се није тако често експлицитно понављао као у новије вријеме када се проучавање значења у језику проширило на реченицу и текст, и када се све више истиче да умјесто парцијалне теорије значења (какву представља на примјер семантика заснована на условима за истинитост) треба изградити теорију која ће на концу систематски обухватити све аспекте значења у језику.

У прилазу комуникацијској компетенцији може се нешто рећи и о споменутом појму контекста ситуације.

Језик се остварује у исказима, перформанција, језичко понашање састоји се од исказа, и (као што Малиновски тврди за тзв. живи исказ у специфичним околностима језика без писмености) сваки исказ оствари се у контексту неке ситуације. Контекст као појам има и своје свакодневно метајезичко значење, на примјер кад треба да објаснимо неку ријеч или израз морамо знати или успоставити контекст у којем се јавља или може јавити.

¹⁴ Израз је успоставио Дел Хајмз, исп. нпр. Хајмз 1980: 77.

У актуалној ситуацији у којој се оствари неки исказ нису подједнако важни сви контекстни фактори (мјесто, вријеме, учесници, предмет...), па се издвајају, узимају у обзир само неки од њих. Овоме се може додати радна (преширока, не савним одређена, оквирна) дефиниција контекста у лингвистичкој анализи: контекст чине сви они фактори у актуалној ситуацији језичког догађаја који својим дејством на учеснике систематски одређују облик, прикладност и значење исказа (Лајонс 1977:572).

Нормални говорници сваког језика производе и разумију исказе примјерене контексту у којем настају, зато се може поставити питање — што све обухвата знање које им то омогућава.

У покушајима да се знање и образложи све оно што сачињава то знање, поред појма комуникацијске компетенције успоставио се и појам *лингвистичке компетенције*.

Лингвистичка компетенција као ужи појам односила би се на познавање фонолошког и граматичко-семантичког система датог језика, тј. на владање одговарајућим правилима и на знање лексике — денотације и смисла лексема (једног већег броја њих, нико не влада свим ријечима, као ни свим могућим реченицама свог језика).

Комуникацијска компетенција, као шири појам који у себе укључује и лингвистичку компетенцију (а све треба схватити у једнојезичком смислу, о двојезичним ситуацијама в. даље), представљала би друго додатно знање које нам омогућава одговарајуће, прикладно, успјешно вербално понашање у свакој ситуацији у разним друштвеним сусретима, суочавањима у којима се нађемо у својој породици или радној организацији, на утакмици или на тржници; по том знању неће у принципу приправник дозвати директора „Хајде на телефон“ (у језику и друштву наравно, увијек има изнумака, у случају сродстава, на примјер); неко неће позвати пред својим колегицама, а неко хоће, или оне саме пред колегама. Карактеризирање језичког понашања спада и у подручје социолингвистике (можда дијелом у стилистику и психолингвистику), а оно се свакако остварује на основу наше комуникацијске компетенције, која је као и све остале способности код сваког појединца савршенија или мање савршена.

У моделу анализе усредсређеном на потпуне реченице, тј. на реченице система, боље речено на скуп свих таквих реченица датог језика, такав идеализирани скуп потпуних реченица представљао је идеализирану компетенцију неког идеализираног говорника у одређеном временском пресеку. Ни на вербални контекст, вербално окружење реченице, текст уз који се јавља, ни на контекст ситуације није се посебно обраћала

пажња. Нису се посматрали искази који се као такви по дефиницији остварују у контексту и могу бити било реченице текста, нпр. *Шта се догодило?*, било реченички фрагменти, нпр. *Ништа*, као један од могућих одговора на наведено питање. (Овдје се узима да *Ништа* представља контекстуализирану реченицу *Ништа се није догодило*.)

У реакцији на такав приступ језичкој материји, који је без обзира на предности и постигнуте резултате стварно запоставио живи, свакодневни, разговорни језик, у реакцији која је потпомогнута и резултатима развоја споменутих макролингвистичких области, нагласак је пренесен на језичку употребу. При томе се значај употребе, кориштења језика у комуникацији сад опет негдје пренаглашава на штету придавања одговарајућег значаја структури (што се природно могло очекивати кад су нам познати закључци до којих се дошло у анализи научних токова — при промјени средишњег подручја анализе са одговарајућим више мање устаљеним поступцима, на почетку усредсређивања пажње на ново, док влада несигурност присутно је и пренаглашавање у истицању значаја новог, па и ниподаштавање до тада постигнутог).

Сада ће се указати на неке аспекте знања којим владамо, које превазилази само владање лингвистичким системом и спада у комуникацијску компетенцију. Треба одмах примијетити да је разграничење између лингвистичке и комуникацијске компетенције лабилно, да се бар засад у стриктном смислу не може спровести, јер би захтијевало много ширу анализу.

Упркос томе од интереса је указати на појаве које се тичу и граматичко-семантичког система језика и које ће кад се боље разјасне и опишу чинити дио описа тог система.

Компетенцију говорника датог језика можемо идеализирати замислити и као способност која поред владања правилима за формирање свих могућих реченица укључује и правила њихове контекстуализације у смислу релевантних варијабли (Јлајонс 1977:574). За илустрацију ће послужити кратки текст који уједно представља један исказ, тј. без обзира на промјене, сваки га пут изговара само једна особа. Као говорни догађај тај се исказ актуализира у *канонској ситуацији*, што значи да су просторно-временске координате овдје и сад, говорник и адресат налазе се у истој локацији; они могу да виде и чују један другог, да добро разабере прозодију и запазе попутна паралингвистичка обиљежја — тон гласа, поглед, гест, израз лица и др. Мјесто је одређена радна соба у једној установи, адресат је сурадник који сједи за једним столом, питање му упућује особа која улази и угледа празно мјесто за другим столом, за којим

се очевидно недавно одвијао одређени рад; говорник улази кроз врата; питање прати поглед управљен на адресата, затим на сто и поново на адресата: *Знате/Знаш ли гдје је Симић? Мора да је негдје у близини, ту су му ствари.*

Као релевантна варијабла у овом тексту издваја се само упитни облик глагола *знати* (*знате ли, знаш ли* изједначава се овдје са *да ли знате, да ли знаш*, иако можда немају исту (стилску) вриједност), тј. друго лице множине, према другом лицу јединине. Та два различита облика истог лица представљају граматичке опције које наш језик пружа говорницима омогућавајући им да покажу свој однос са адресатом, да изразе свој став према његовом друштвеном статусу или годинама, истакну свој статус, испоље тренутно расположење и др.

Друге двије варијабле накнадно ће се увести у варијанте горњег текста. Једну од њих чини неколико могућих начина ословљавања адресата као одрасле женске особе (тј. обраћање може бити без ословљавања или се може исказати именом, односно изразима *другарице* и *госпођо*), другу представљају разни наслови у виду апозицијске одредбе уз име *Симић*. У оба случаја ради се о лексичким опцијама којима у нашем језику и друштву располажемо према свом генерацијском и друштвеном статусу. Дио исказа иза упитника неће се узимати у обзир, можемо сматрати да остаје непромијењен, а необавезан је у смислу да не пружа неку фактичку информацију, говори о очевидном. Овим се не жели рећи да нема значења, већ само да је дескриптивно значење исказа *мора да је ту негдје ...* само по себи неинформативно, у питању је друштвено значење, за успостављање контакта често се говори о нечему јасном или очевидном.

Пет слиједећих варијаната текста могу изрећи разни говорници, адресат је у сваком случају иста млађа женска особа. Име и наслови у ословљавању адресата постављају се у заграде, јер се некад јављају, а некад изостају; о насловима уз име *Симић* неће бити говора, да се спрати анализа, запажа се да корелирају са изразима којима се апострофира адресат (*друг* према *другарице* итд.). Уп.:

- (1) *Знаш ли/Знате ли гдје је Симић?*
- (2) *Милице, знате ли/знаш ли гдје је Симић?*
- (3) *Другарице (Милице), знате ли/знаш ли гдје је (друг) Симић?*
- (4) *Колегице (Милице), знате ли гдје је (колега) Симић?*
- (5) *Госпођо (Милице), знате ли гдје је (господин) Симић?*

(Три последње верзије могу се јавити у шаливом изражавању када се губе обична значења.)

У свакој верзији у којој се јављају три варијабле су у корелацији, с тим да могућности које су изнесене нипошто нису искључиви корелати (читалац може сам направити друкчије корелације). Циљ је у првом реду покушај да се у варијантама овог кратког текста-исказа разлучи улога коју је имала лингвистичка, од улоге коју је имала његова комуникацијска компетенција.

У прву би стадала употреба вокатива у директном обраћању, стављање глагола у упитни презентски облик, односно копуле у презент, у одговарајућем лицу и броју, избор падежа именица, ред ријечи, знање свих ријечи (одговарајућа интонација и штошта друго). Објашњење друге компетенције, која укључује прву, захтијева да се узме у обзир и нелингвистичка позадина ситуације.

У игри је сада друштвени статус учесника, њихове године и њихов узајамни однос, који представљају релевантне контекстне факторе и одређују избор варијабли. У овом случају то је одређење говорника за одређене прамаћичке и лексичке опције — и то управо чини нашу комуникацијску компетенцију — (више или мање успјешно) одређење за граматичке или лексичке опције које нам пружа дати лингвистички систем.

Кратка анализа горњих пет варијаната неће ни издалека бити исцрпна. У првом примјеру запажамо да нема ословљавања адресата, што представља начин уобичајен у обраћању колегама (и другима), када се учесници могу видјети, знају за присуство другог и сл., а има наравно и друга друштвена и емотивна значења; уз глагол у множини указује да се може радити о особи која познаје Симића и његов радни сто, али јој његова колегица може бити непозната; обраћање одраслој непознатој женској особи са глаголом у једнини или множини опет је питање година, одгоја, става и др.; глагол употребљен у једнини може значити да су оба учесника особе исте, млађе генерације за коју је такав избор данас карактеристичан у опхођењу; ако је у питању особа старије генерације једнина глаголског облика означава било присност, када то подразумева и реципрочност, било став старијег према млађем као ауторитет и сл., и у том случају нема реципрочности.

(2) Милице, знаш ли/знате ли гдје је Симић?

Ословљавање именом може имати директну функцију да побуди пажњу адресата, може изражавати неки емотивни став или бити навика у опхођењу. Једнински према множинском облику глагола има слична значења као у првом примјеру, само што (нормално) не може бити у питању непозната особа.

- (3) Друтарице (Милице), знате ли/знаш ли гдје је (друг) Симић?

Овакво питање без имена у адреси може изговорити особа која не позна адресата; кад је глагол у множини представља неутралну верзију, особа може бити било сличне генерације, било млађа или старија од адресата; са именом и глаголом у множини означава званичност; без имена са глаголом у једнини може показивати одређени став и/или статус говорника (јављање са именом и једнином није искључено, али је осебујније, уколико није изречено у шали).

- (4) Колегице (Милице), знате ли гдје је (колега) Симић?
 (5) Госпођо (Милице), знате ли гдје је (господин) Симић?

(4) и (5) са именом или без њега одговарају или су одговарали старијој генерацији људи који се познају; поред (1) и (3) и (5) без имена стоје на располагању говорнику којем је адресат непознат; за разлику од верзија са *другарице* и *госпођо*, верзија (4) са изразом *колегице* обично означава познатост, односно у ситуацији када се ради о међусобно непознатим особама може значити став „припадамо истој друштвеној/генерацијској групи људи“; у универзитетским срединама (4) је уобичајено као једносмјерно, нереципрочно обраћање наставника студентима; избор између израза *госпођо* и *другарице* може показивати различити друштвени став и/или статус говорника.

Наслови уз име Симић нису обавезни (иако то није једини разлог), Симић није присутан. Тако и особа која би се директно обратила *господине Симићу*, сад може изрећи само име.

Свему овоме разни говорници могу дати и друкчија или додати нова тумачења. Треба напоменути и да су све варијације горњег питања могле или морале отпочети поздравом, који у пристожном обраћању може изостати само ако су се учесници претходно тог дана већ поздравили.

Можемо се још подсјетити и да је за актуализацију истог говорног догађаја, са истим основним значењем, на истом мјесту довољно и питање *Гдје је?* с тим што су попутне паралингвистичке компоненте уз такав исказ — покрет главе у правцу празне столице уз одређени поглед, покрет руке и др. сада нормално изразитије. Осим тога природно је очекивати да ће се на овакав начин адресату обратити позната особа.¹⁵

¹⁵ Спецификација „природно“ потребна је због тога што увијек има изнимних случајева. Мартин Цос на једном предавању у Београду (предавао је од септембра 1958. до јануара 1959) описао је случај постављања управо горњег питања (*Гдје је?*) непознатим људима. Говорник је претходно сматрао да они треба да знају о коме се ради као и одговор. Цос је имао у виду разне стилове језичког изражавања, овако поставље-

Даљи степен представља питање у потпуности исказано паралингвистичким средствима, оvdје погледом на едресата и празну столицу, одговарајућим покретима главе, руке. За неке филозофе који су се бавили оваквим проблемима и то може представљати поворни догађај са значењем питања, који ће имати адекватни перформацијски ефект ако адресат, као и у сваком горњем случају, експлицитно одговори. А одговор се опет може сасвим подесно састојати од покрета руком, главом, погледа.

У микролингвистичким оквирима битне су ипак само фонолошке, граматичке и лексичке опције — избор који језички систем пружа у одређеним контекстима употребе.

У претходном излагању спомињали су се неки изванјезички (екстралингвистички) фактори по којима се вршио избор између два граматичка облика (*знате ли* према *знаш ли*) и између неколико варијаната у ословљавању. Сада ће се навести још нешто од свеукупности оног што сачињава наше знање које нам омогућава успјешно језичко понашање, на основу којег се у сваком датом случају одредјељујемо за неку погодну опцију.

У обичном говору обраћамо се другој особи или особама и при томе су у лингвистичком смислу од значаја деиктичка и друштвена улога говорника. (Термин *деиктика*, према грчком *деиктикос* „који указује, упућује“ означава функцију и значење језичких средстава и обиљежја којима се одређују улоге учесника у говору, исказ поставља у временске и просторне координате.) У нашем језику обиљежавање деиктичких улога граматикализирано је у категорији замјеничких и глаголских лица (*ја, ти . . . , долази, долазимо . . .*). Говорник зна своју деиктичку и своју друштвену улогу. У деиктичком смислу он преузима улогу првог лица, док адресату приписује друго лице и уопће му се обраћа на начин да он схвати и прихвати своју улогу. Тако се поред употребе другог лица адресату обраћамо и вокативом, при чему је као што смо раније видјели, у игри и избор у лексичком смислу; кад су у питању наслови у ословљавању од значаја је наша друштвена и/или биолошка улога у породици (ту смо родитељи, дјеца, браћа) и у ширем друштву (ту смо радници, публика, гледаоци, прјешаци, возачи), гдје долази до изражаја и наш релативни друштвени статус. Тако треба да се одредјељујемо како да ословимо продавца или купца, лијечника или пацијента, наставницу свог дјетета, мајку свог

но питање по њему иде у најнижи, пети или интимни стил. М. Јоос, *Пет сатова*, 1962 (M. Joos, *The Five Clocks*, Publications of the Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics, 1962).

ђака. Дијете научи да је за мајку извјесна женска особа *Мира*, а за њега *тета Мира*. Истој особи једни се данас обраћају са *друже директоре*, други са *директоре*, трећи именовом у вокативу (уз могуће, као заостатак из прошлости, *господине директоре*), при чему долази до изражаја разлика у ставовима, схватањима релативног личног статуса и друштвених односа уопће.

Начин говора обиљежен је годинама старости учесника, односи се успостављају у зависности од тога да ли су приближно исте или различитих генерација; старији обично уживају извјесне предности. Надаље је у игри релативна друштвена моћ, снисходљивост или нишодаштавање, агресивност, помирљивост која се осјећа према суговорнику имају своје језичке корелате.

Говор мушкараца разликује се у већој или мањој мјери од говора жена. Род је једна од главних друштвено релевантних варијабла у свим језицима. Та се разлика у разним језицима и у разним културама очитује на разне начине. У нашем језику граматикализиран је природни род у многим обличним врстама (*учитељ-ица*, *дошао — дошла*), и то је један аспект разликовања рода. Други је у самој језичкој материји, боље речено односи се на оно што говоримо, али и на сам начин говора. Од жена се на примјер код нас још увијек очекује уздржанији начин говора, од мушкараца да друкчије и опет у извјесном смислу уздржаније говоре у присуству жена; а све то наравно према разним круговима људи, према друштвеним групацијама има безброј прадација, варијација.¹⁶

У нашем друштву пдје пред законом постоји званично изједначавање родова, један од доказа да је до стварног изједначавања у извјесној мјери и дошло управо је у „слободном“ изражавању жена младе и млађе генерације. Без обзира на то што је то псовка, што филистрима који то у пролазу чују може изгледати опсценост, такав израз значи и ослобађање уопће, а не само изједначење с мушкарцем. То спада у ослобађање од јудеохришћанских, исламских и других митова по којима жена треба да буде потчињена, док су природне функције и неки дијелови тијела срамотни и њихови називи опсцени. (Пошто се конотације опсцености тешко ослободити, и нама стоји на располагању рјешење које су нашли у неким земљама, пдје лијечни-

¹⁶ У *Етнографији комуникације* налазимо: „... чак и латиничан поглед на Земљу на видело износи широко распрострањену дефиницију жене као, у комуникативном смислу, житеља другог реда. По томе када, где и шта она може говорити, схватање жене као социјализованог говорника увек нам изнова показује да са тачке гледишта друштвене заједнице која је у питању она, у најмању руку, не представља „идеалног говорника“, премада, опет, у одређеним приликама, може при том представљати идеалног слушаоца.“ (Жајмс 1980: 330)

ци потичу родитеље да науче дјецу да латинским именима нормално називају дијелове тијела за које су се досад измишљала имена за домаћу употребу, да би се избјегла опсцена.)

Псовке и слични изрази у директној су вези са нашом емоционалном повезаности са оним о чему се говори. У неусиљеном и релативно неконтролираном говору, ако други ситуацијски фактори, као што је на примјер наш интерперсонални однос са суговорником, то дозвољавају, слободно ћемо своје емоције исказивати и изразима који у другој некој званичној ситуацији неће требати, јер се обуздавају осјећања, па и говор.

Бројне анализе у оквиру социолингвистичких и других истраживања показале су да социјалне варијабле: доба живота, род, друштвени слој или класа, родни крај, крај у којем живимо или смо живјели, школовање, опћа образовна подлога и др. представљају релевантне факторе који врше одређени утицај на наше језичко понашање.

Улоге које имамо по свом друштвеном положају, роду, годинама живота и другом у интеракцији утичу на наше језичко изражавање, цјелокупно држање и понашање.

Појаве у вези с тим проучаване су за разне језике и уз море разноликости у односу на споменуте релевантне факторе запажају се и неке универзалне тенденције. У свему томе подумијевају се и паралингвистичке појаве које прате говор и које се такођер уз свој специфичан вид у разним језичким и друштвеним заједницама, мијењају у овисности од тих релевантних фактора. Наш тон гласа, мимика, гестови, покрети главе, руку, цјелокупно држање варирају према оном што представљамо као особе у друштву, као и у односу на нашег суговорника или суговорнике, на њихов број, затим на локацију, на тему разговора, прилику. Опћенито узевши ситуацију смо у својој него у туђој кући, у правом и пренесеном значењу на свом терену него на туђем, локација је један од врло значајних фактора који утичу на начин говора. То се све одражава у избору ријечи, израза, интонације или дијалекта (в. даље).

Висина друштвеног статуса одмјерава се према различитим вриједностима које важе у датој широкој друштвеној заједници као и у већим или мањим друштвеним групацијама, или пак индивидуално за појединца. (Свак се може замислити што код другог човјека цијени.)

Говором се исказује и свијест о времену и простору, деиктички системи у језику омогућавају да се говорним чином створе просторно-временске координате, да сваки исказ буде лоциран у времену и простору.

Прострно-временски односи у нашем језику исказују се сложеним граматичким и лексичким системима. Ако сумарно погледамо на те односе у сложеној реченици *Кад дођеш кући, запали ватру* видимо да се збивање у зависној временској клаузули односи на вријеме послје тренутка говора, што се изражава прилогом *кад* и глаголским обликом *дођеш*, чије лексичко значење садржи смислове кретања према мјесту означеном изразом *кући* и стицања на то мјесто; радња главне клаузуле, која по императивном облику глагола има значење упутства, директиве, треба да услиједи послје извршења радње у зависној, на истом мјесту.

У ширем смислу за реферирање на простор и вријеме постоји и систем специфичан за одређену културу и дјеломично лексикализиран у датом језику. У односу на временску димензију то се лако уочава ако у разним језицима поредимо с једне стране поздраве који се одређују према добу дана, с друге празнике који су везани за одређене датуме.

Тако се наши стандардни поздрави који се односе на одређено доба дана разликују по дијелу дана који обухватају од оних у неким другим језицима. Наше јутро је краће од енглеског, које за поздрав траје до подне, али наш дан за поздрав почиње касније него за Талијане, који немају поздрав *добро јутро*, већ одмах почињу говорити *добар дан*, што као и код нас траје до вечери (мање је проширен поздрав у значењу 'добро поподне', који за кориснике енглеског аутоматски усљеђује послје 12 сати). С друге стране у односу на неке празнике, према разним вјерским сектама могу за исти случај постојати разноликости у датуму, на примјер у православљу Нова година има свој специфичан датум.

Говор се нормално остварује тако да се учесници у исто вријеме налазе у истом простору (на истом мјесту), што представља канонску ситуацију за остваривање говорних чинова, за комуницирање, али постоје и одступања.

За кратку илустрацију наше свијести о простору, као и прилагођавања не-канонској ситуацији говора може послужити замишљени разговор два сурадника неке установе. Један се од њих јавља са кућног телефона другом, који се налази на свом радном мјесту. Први може рећи:

Долазим у Институт за један сат.

Долазим тамо за један сат.

Тамо сам за један сат.

и сваки од исказа представљао би правилну и просторном контексту примјерену реченицу. Међутим, једна друга граматички правилна реченица:

Овдје сам за један сат.

неприхватљива је, јер деиктички прилог *овдје* не одговара ситуацији замишљеног разговора. Она зато задовољава на примјер ситуацију у којој је исти сурадник саопштава истом адресату излазећи из собе, гдје овај посљедњи остаје радећи.

Говорници су надаље свјесни званичности ситуације у којој учествују и према којој подешавају своје изражавање. На званичном, јавном скупу друшчије се говори него у друштву пријатеља, и те се разлике даду аналитички утврдити на свим јазинама лингвистичке организације. Лако је запазити како на неком састанку, особито ширем, јер већи број учесника чини прилику званичнијом, колега који се иначе ословљава именом уз друго лице јединине постаје друг, доктор и сл. Без обзира на то да ли се издвајање степена формалности може стриктно спровести, јасно је да постоји скала званичности (Дос на примјер даје за енглески пет степена, пет разних стилова, од „леденог“ најзваничнијег, до интимног, најнижег, в. напомену 15). Друшчије (и о другим стварима) разговарамо са особама сличних година и професије, из истог краја, које знамо дуље времена... него са старијима, са онима на вишем положају, са мање познатима. Дјеца након што науче да владају језиком науче помало да се са сваким не може било на исти начин, било о свему говорити.

С овим је у вези једна појава која се у недуту трајању социолингвистике, у тражењу теоријских оквира за анализу систематског варирања језичког понашања посебно испитује — у неким језичким заједницама постоји употреба разних језика, односно дијалеката везана за званичност ситуације. Један језик или дијалект употребљава се у званичнијим ситуацијама, други у незваничним, домаћим, пријатељским и сл.

Та се појава у првом реду посматрала у двојезичним заједницама или онима у којима се стандардни језик разликује у већој мјери од локалног (локалних) говора (Лајонс 1977:580). У обзир долазе првенствено случајеви када постоји редовит, утврђен образац понашања: један језик или дијалект везан је за једну врсту ситуација, други за друге ситуације. Појава је названа *диглосија* и овдје изгледа најгодније илустрирати је изворним примјером: Порторикански функционер диктира секретарици писмо на енглеском, говори с њом енглески о свим службеним стварима; у току рада, кад год се пређе на неку

неслужбену тему, говоре шпанџолски (J. A. Fishman, *Sociolinguistics*; у *Social Psychology*, New York 1969).

То је изразит случај диглосије, а та се појава затим односи на примјер и на употребу стандардног њемачког језика, односно локалног говора у њемачком дијелу Швајцарске, гдје је први стандардни и званични језик, што значи да се користи у јавном животу, у званичним, званичњим ситуацијама.

Постоје, међутим, и случајеви када нису у питању два језика, као у првом горњем примјеру, а ни разлика у дијалектима није тако изразита као у односу на стандардни њемачки према локалним говорима, па ипак има разлога да се тврди да је у питању слична појава. С једне стране важно је да постоји прелаз који се спроводи редовно према ситуацији (схваћеној у ширем смислу) и теми разговора, да има одређених разлика, макар то било и у једнојезичној заједници. За такве појаве утврдио се и израз промјена кода (енглески *code switching*). Иако се у одређеном смислу увијек ради о промјени кода (штавише, у погледу на функцију промјена стила у једнојезичној средини равна је употреби другог језика у двојезичној), појам диглосије ипак је боље чувати за употребу разних језика или за случајеве кад постоји одређена већа разлика у дијалекту. Међутим, као обично када се ради о језичким појавама, када је проблем у дијалектима једног дијасистема, разгранчавање није просто; у питању ће често бити разни ступњеви формалности ситуације, па у складу с тим у игри разна обиљежја стила и различит смјер у смјеси стандардних и дијалекатских обиљежја (на свим разинама језичке организације).

У том смислу, на примјер, образовани становник одређеног средњег далматинског подручја уз море у полузваничном или сасвим неусиљеном обраћању употребит ће у једном истом исказу и икавске и јекавске ријечи, док ће у званичњим ситуацијама говорити само јекавски. Ту се, у ствари, поред лако уочљивих јекавских варијаната ријечи подразумијева и друкчији одбир лексике уопће, као и разне друге систематске разлике од незваничног полуикавског израза. Може се рећи, међутим, да је овдје у питању само промјена кода, а не диглосија. (Образованост говорника који се овдје имају у виду значи у свим ситуацијама придржавање неких закљева прописаних стандардним говором.)

Други случај представљало би на примјер језичко понашање чакавца (рецимо становника неког мјеста на отоку Хвару), са нижом школском спремом стеченом у ужем завичају. За таквог говорника може се претпоставити да се у домаћим и разним другим незваничним ситуацијама у круту по језичким особина-

ма себи сличних људи изражава на свом домаћем дијалекту, односно социолекту, док на радном мјесту у одређеним ситуацијама, према суговорницима, пригоди, теми, говори званичним стандардом. Тај ће стандард можда више него што је то просјечно случај одавати везаност за локални говор (треба се као увијек када судимо у оваквим појавама присјетити да сваки стандардни израз садржи више или мање, некад само за стручњака јасно уочљиве карактеристике географског поријекла говорника, затим његове образованости и др.). Уколико се ради о рекурентним ситуацијама, што значи да постоји више мање устаљен образац употребе домаћег односно стандардног израза, могло би се рећи да је у питању диглосија.

Кајкавско подручје такођер представља посебан случај. Монги становници Загребa на примјер (првенствено дјеца кајкаваца), као мала дјеца претежно науче најприје кајкавски, да би у школи утврдили стандардни језик, којему су наравно више или мање били изложени од почетка. Они ће и касније у домаћим и другим незваничним ситуацијама наставити употребљавати кајкавски; да ли у званичним или полузваничним, то би требало утврдити. (Истраживања би требало спровести према друштвеним прупацијама, узрасту, школовању и др.) И овдје би се затим евентуално, према стању на терену, могло поставити питање да ли се ради о својеврсној диглосији. То јест, овака је диглосија или појава са сличним обиљежјима својеврсна; социолингвистичка испитивања омогућила су између осталог да схватимо да нема типичне језичке заједнице.

Говор се опћенито узевши у већој или мањој мјери систематски мијења према ситуацији у којој се налазимо. Промјена може значити прелаз на неки дјелимично изоморфни дијалект, тако су споменути чакавски и кајкавски дијалект дјелимично изоморфни са штокавским стандардом. Наведени примјери, који су послужили као илустрација за једну врло проширену појаву дају повода за тврдњу да говорници разних језичких заједница по својој комуникацијској компетенцији често владају са неколико дјелимично изоморфних дијалеката.¹⁷

Могло би се претпоставити да у нашој земљи у разним крајевима постоји и диглосија у вези са двојезичности. Тако се на примјер у неким мјестима у Истри у међусобном обраћању хотелског особља може запазити употреба талијанског језика, док се српскохрватски говори са домаћим гостима и у другим

¹⁷ Тако на примјер дијете које се школује у Сплиту, а у кући говори дубровачки, у домаћој средини за извјесне предмете каже „бјѣчве њ_превље“, од својих вршњака чује да су то „бјчве_и постдле“, док су званично, нпр. у школским ситуацијама исте ствари „чарапе_и ципеле“.

ситуацијама. Сличне појаве могле би се вјероватно уочити и у односу на наизмјеничну употребу српскохрватског према мађарском, словачком, албанском и другим језицима, иако двојезичност као таква нужно не имплицира диглосију.

Овдје се у говору о комуникацијској компетенцији, у поларизацији употребе разних дијалеката или језика, истицала способност процјењивања званичности ситуација, док се само категоризирање ситуација по степену званичности, као што је раније споменуто, врши према учесницима, њиховом броју, предмету говора, прилоди и локацији.

Све досад наведене појаве у вези са комуникацијском компетенцијом, за које се може рећи да у појединостима варирају не само од једне до друге од свих безбројних говорних заједница, већ и од човјека до човјека, у ствари су по својим тенденцијама универзалне. Када се међутим дође до проблема језичког медијума, ситуација је у извјесној мјери различита за оне језике који немају спроведену писменост. У том случају нема разлике у медијуму, тј. нема је у оном смислу у којем та разлика постоји када су у питању језици са традицијом писмености.

Овдје се не може говорити о потреби разликовања самог медијума од канала преношења (в. Батистић 1984: 97—8), али се ипак може подојетити да је говор примарни медијум у којем се језик првенствено манифестира и природно преноси вокално-аудитивним каналом. Као писани, и може се рећи секундарни медијум језик се обично остварује знаковима конвенционалне графиције (или нпр. преноси Морзевим алфабетом), а најважније је напоменути да између говорног и писаног медијума постоје систематске структурне разлике. То јест, укратко речено писање је традиционално повезано са званичнијим ситуацијама, мање је аутоматско, поред тога писмено изражавање често се дуготрајно посебно учи, тако да ће се на примјер усмено причање неког догађаја у незваничној ситуацији по граматичкој структури и лексичком саставу редовно знатније разликовати од писменог састава у којем би неко изнио исти догађај. (Такве се ситуације у новије вријеме експериментално успостављају за испитивање наведених разлика, на примјер између причања, снимљеног на траку, догађаја у којему се говорник нашао у животној опасности и састава у којем је описао исти догађај; разлике су велике.)

Степени разлике између говорног и писаног израза овисе од језика у питању, језици се у том погледу разликују. Разлике затим постоје и индивидуално у односу на сваког појединца, неко лакше, а неко теже остварује спонтаност у писму, а уз

то су везане за предмет и адресата. Појам адресата може нас одвести директно до подручја књижевности — ту је сваки потенцијални адресат. Тај моменат, уз све друго што чини књижевно дјело, које у принципу представља заокружен, дотјеран израз, наводи да се истакне големи значај књижевности, писане и предајне, на формирање појединих језика као и описа њихове граматичке структуре. Напади због запостављања обичног разговорног језика имају нека оправдања, али књижевност ће остати основа. Овдје је потребна и корекција тврдње о непостојању раскорака између писаног и говорног медијума у језицима без развијене писмене традиције. Предајна књижевност у неким културама преноси се на млађе генерације тако да млади текстове уче напамет, и тако се и ту ствара раскорак — уз неизбјежну промјену језика у питању предајни текст ће се спорије мијењати, задржават ће застарјеле облике.

Овдје је свакако битно да постоји способност прилагођавања изражавања не само према медијуму, већ и према каналу који се има у виду. На један се начин саставља стручно предавање које се намјерава усмено изнијети, на други се излаже иста материја у виду чланка.

Сада треба споменути утицај који на избор језичких елемената има *предмет говора*. Тај утицај обухвата и експресивну функцију језика. Наш став према оном о чему говоримо, што значи да ли према предмету говора осјећамо иронију или неповјерење, да ли смо одушевљени, скептични или индиферентни (уз много разних других могућности) наводи нас да одаберемо одговарајући језички израз, одређује читаво наше држање. У ово спадају и раније споменуте псовке за које се осјећа да су на мјесту међу суговорницима истог статуса, генерације и рода (много чешће мушкога, за сада), којима се потврђује узајамни став према предмету говора, на примјер исто мишљење, солидарност. Занимљив је податак који даје Хајмз (1980: 188). Он износи да Индијанци Каска у сјеверозападној Канади прелазе на енглески језик када псују, а исти се случај може замјетити код нас у разговору Албанаца кад неразумљив говор постаје дјелимично разумљив српскохрватском псовком.

У покушају да се издвоје појаве у вези са варирањем језичког понашања, тј. да се на одговарајући начин опишу одређени аспекти наше комуникацијске компетенције, технички термини, методолошке поставке за класификацију појава још су провизорни и тентативни. Тако се за говорнике као комуникаторе каже да морају знати у који *домен* спада дата ситуација. Домен би подразумијевао скуп друштвених ситуација типично обиљежених одређеним правилима понашања; односи се

затим и на одређена подручја активности, на занимање, професију говорника. Тим се појмом обухватају раније наведена обиљежја у изванјезичком контексту.

Један други термин који се шире употребљава јест регистар. Под регистром се поред друштвеног контекста дате ситуације, којему се придаје посебан значај, подразумева локација, затим професионалне карактеристике и улога учесника, а ту спада и предмет, тема, оно о чему је ријеч (Јајонс 1977: 584). Раније се видјело да сви ти фактори дјелују у интеракцији, сада треба нагласити да скупови одређених друштвених ситуација имају своје природне локације. Тако је на примјер за обитељску сферу или домен природна, примарна или типична локација кућа, стан, за запослење установа (школа, радња, творница); уз то иду и одговарајуће улоге (мајке, кћери... старијег колеге, шефа...). Природна или типична локација, уобичајена за одређене односе и друштвене улоге друкчије утиче на начин говора од неуобичајене локације — обраћање лекару у амбуланти, која представља примарну локацију за однос лекара и пацијента, или за вријеме паузе у казалишту нормално ће се разликовати не само по предмету говора, већ и по ставу и начину. (У ствари, разговор лекара и пацијента у казалишту значи да је у питању промјена друштвеног контекста ситуације, друга локација, други предмет говора [уколико пацијент не тражи неки савјет...], док је потиснут значај уобичајених улога.)

За регистар се тако сматра да може бити и подврста стандардног или дијалекатског израза, односно сваког идиолекта у корелацији са друштвеном улогом говорника. У том смислу говор суца у судској дворани спада у један регистар, његов разговор у кући са члановима породице, са пријатељима у други, трећи.

Овдје се може додати да су овакве разлике у регистру, тј. у тексту оствареном у разним регистрима мјерљиве. С једне стране у питању је лакше уочљива разлика у лексичком саставу, с друге различита структура реченица (мање хипотаксе или субординације у разговорном тексту итд.), уз одговарајуће разлике у попутним паралингвистичким обиљежјима. Онај којег занимају синтаксичке појаве, у овисности до које дубине детаља хоће да иде, може доћи до статистичких података у којима ће се по сличности у релативном броју јављања датих појава јасно издвајати одређени регистри.

У том смислу ако се у различитим регистрима покуша утврдити размјер јављања појединих именичких падежа, на примјер у приватном регистру неког суца наћи ће се релативно

знатно већи број номинатива, док ће у језику неког законика изразито порасти постотак генитива.

Овим се наравно само потврђује да су за различите регистре карактеристична различита језичка средства. У једном другом смислу, међутим, говори се да у језику постоје алтернативна средства за исказивање исте ствари. За ово се као примјер може дати неки стих (уп. *Још ни нигдар било/Да ни некак било*), и верзија истог значења, чак истих ријечи, преобраћена у прозу. Последње наводи да се бар укратко осврнемо на питање у којој мјери појаве о којима је ријеч спадају у микролингвистичку област језичке анализе, а колико се односе на макролингвистичка испитивања, иду на примјер у област социolingвистике или стилистике.

Социolingвистичка испитивања нису код нас засад узела ширег маха, дијалектолошки се рад односи првенствено на дијалекте у смислу њихове географске проширености, а не класне раслојености. Судећи по тенденцијама у свијету оvdје се може рећи да ће вјероватно и у нас ускоро доћи до веће оријентације на социolingвистичка проучавања.

У вези са стилистиком треба напоменути да су се разне варијације у избору језичких средстава о којима је била ријеч могле назвати и стилистичким; пошто се видјело да су условљене ситуацијом и друштвеним контекстом таква стилска разматрања, односно у таквом смислу схваћена стилистика спадала би у социolingвистичко подручје, у проучавање језика у односу на друштво. Тако би се могло рећи да су у погледу разноликости употребе одређених језичких средстава у односу на друштвени слој, класу, на етничке групе, на род говорника појединих слојева, класа и етничких група, на проблеме језика и државности, када се одређује стандардни језик, прописују правописна правила, валоризира лексички фонд у оквиру дате језичке заједнице, да су свим тим случајевима у питању у одређеном смислу схваћена стилистичка обиљежја. Такав би се став разликовао од традиционалног односа према стилу, према схватању стилистике заснованом на анализи као процјени, вредновању књижевних дјела, начина писања, изражавања.

Тачне дефиниције стила, као ни других најосновнијих лингвистичких појмова нема, али то ни овог пута не умањује неизбјегност и корисност употребе датог појма.

Термин 'стил' користи се у разним областима изван лингвистике и стилистике, а у односу на језик има разна значења. Од њих су на примјер врло проширена она у вези са начином писања, изражавања, излагања, каже се да је нечији стил лак или тежак, незграпан, једноставан, језгровит, извјештачен, при-

родан итд. (што се наравно може односити и на усмени говор, иако су ту у питању и неки други моменти). У том се значењу тај појам користи и као карактеристика појединог писца, о стилу неког аутора говори се у смислу карактеристичних облика његовог текста.

Ако се на примјер некое који зна дјела М. Селимовића и Р. Маринковића даду неки њихови непознати текстови с тим да за сваки од њих треба да погоди који је од двојице аутора у питању, врло је вјероватно да ће му тачан одговор бити лак. У просуђивању ће, међутим, од знатне помоћи бити и сам књижевни материјал: радња, „локација“ у смислу мјеста догађаја, став аутора према ономе о чему пише, све оно што чини умјетничку индивидуалност двојице писаца и превазилази стриктно лингвистичке оквире.

У ужем лингвистичком смислу свакако треба правити разлику између оних тврдња о стилу које се могу објективно провјерити, без претензија на процјену умјетничке вриједности ако су у питању књижевна дјела, и оних које су субјективне и импресионистичке. (Када каже да је неки израз, облик изражајан, често значи да у ствари лингвист не зна како да га опише, сврста као појаву. Друга је ствар квалификација неке лексичке одреднице, односно одређеног значења неке полисемичке ријечи као „експресивно“.)

Пошто је књижевност „умјетничко стваралаштво којему је изражајно средство језик...“ (Речник САНУ), у периоду када се већа пажња поклањала и статистичком проучавању језичких појава неки су лингвисти приказивали умјетничка дјела карактеризирајућа их на темељу употребљених језичких средстава која су као податке статистички обрађивали.

То су били покушаји да се анализа индивидуалног стила неког аутора (односно неког регистра или функционалног стила, в. даље) даде објективно, првенствено на основу карактеристичне употребе језичких, тј. праграматичко-лексичких средстава. У реакцији која је услједила од стране књижевних критичара нису биле неоправдане тврдње да се суштина књижевног дјела не може описати употребом за неког писца карактеристичних праграматичких оброта, својеврсним избором лексике, уопће специфичним кориштењем језичких средстава. Тако схваћен језик само је дио особина књижевног дјела и свеукупности коју оно представља. Сами резултати споменутих анализа остали су корисни по својим језичким подацима.¹⁸

¹⁸ Тако је на примјер књига Сејмора Четмена „Каснији стил Хенрија Џејмса“ (Seymour Chatman, *The Later Style of Henry James*, Oxford, 1972) изазвала уз изјесне похвале и нападе књижевних критичара.

Овдје треба даље споменути диференцирање језичког стила схваћено у смислу функције коју језик има у разним областима дјелатности; тако се издвајају и класифицирају као различити *функционални стилови* свакодневни разговорни језик, језик научних или научно-популарних дјела, дневне штампе, публицистике, јавног живота и др.¹⁹

Када се говори о разноликости језичког израза поставља се проблем избора језичких средстава која треба издвојити за анализу. Наша дијалектолошка испитивања на примјер редовно се заснивају на живом исказу испитаника, а тежиште је претежно на фонолошкој и морфолошкој разини језичке организације. Сам текст на основу којег се врши анализа не спада само у спонтан или непосредан разговорни израз, што би било нужно да је у средишту пажње синтакса разговорног језика.

Када су у питању синтаксичка, односно синтаксичко-семантичка испитивања којима је циљ утврђивање појава у савременом стандардном изразу, лингвистички материјал прикупљамо настојећи обухватити све могућности, варијације дате појаве. Тако су обично заступљени разни горе наведени стилови, на челу са белепристиком, која се обично размјерно највише узима у обзир, док се разговорна варијанта стандардног језика у правом смислу код нас још није почела испитивати.²⁰

У излагању о комуникацијској компетенцији наведена је свеопћа способност говорника да поред владања лингвистичким системом у ужем смислу испољавају и своју свјесност о структури друштва чији су чланови. Видјело се да човјек као комуникатор нормално зна своју двоврсну улогу, тј. зна не само да каже кад треба *ја, ти...*, што представља језичко знање, већ коме да каже *ти*, а коме *ви*, чиме показује знање друштвених односа. (Мала дјевојчица чује оца како се сусједу обраћа у стилу „Бранко, дођи да видиш“; када сама каже „Бранко, погледај“ добије лекцију из друштвеног опхођења разних генерација: „Не смеш тако, кажи 'Чика Бранко, погледајте.'“ Већ

Четмен је и статистички давао доказе за тзв. апстрактност каснијих Џејмсових дјела. У 196 реченица само се 45% субјеката односи на људска бића, што представља доста нижи постотак од оног у дјелима неких других писаца истог временског раздобља.

¹⁹ Такво функционално схватање стила које наглашава сврху израза посебно превладава у совјетској науци (Р. Симеон, *Рјечник лингвистички назива*, Загреб 1968).

²⁰ У издању Академије Наука СССР издата је 1981. монографија *Русская разговорная речь* аутора Е. А. Земске, М. В. Китајгородске и Е. Н. Ширјајева. Предмет анализе је разговорни књижевни језик шездестих и седамдесетих година, а обухватају се опћа питања, формирање ријечи и синтакса.

усвојени граматички систем разрађује се у друштвеној матрици, мала дјевојчица тако се постепено социјализира. У животу се може имати озбиљнијих последица ако се умјесто „Изволите, друже предоједначе“ изрекне „Хајд’ улази“. Надаље смо свјесни званичности ситуације у којој се остварује говорни чин, истој особи у једној прилици каже се „Не лупај“, у другим околностима „Не слажем се са изјавом колеге...“, тј. степени званичности ситуација узрокују велику разноликост у избору језичких средстава.

Предмет говора намеће начин изражавања, а према предмету, друштвеној ситуацији и својој улози у њој прихватимо одређени регистар — политичар на платформи користи један регистар, у разговору са мањом дјецом у кући други итд. Сви располажемо са неколико регистара.

Комуникативан,
информативан,
индексичан

Сада се због даљег излагања треба подсјетити на неке појмове преузете из теорије комуникације, а то су комуни-

кацијска *намјера* (говорника или писца), односно *информативност* (саопћења), при чему је неопходно користити и неке друге термине као *порука*, *пошиљалац*.

Комуникатор као *пошиљалац* поруке нормално жели да суговорнику саопшти неку информацију за коју претпоставља да је овом непозната, и у том смислу се каже да је саопћење *комуникативно* по *намјери* онога који саопћава. Међутим, да би саопћење било значајно, тј. *информативно* за *примаоца*, за то није довољна само *намјера* комуникатора као *пошиљача*, сад је тежиште на ономе коме је порука *намијењена*. На тај начин *комуникативан* је значењем везан за *пошиљача*, значи „значајив за *пошиљача*“. С друге стране саопћење је „информативно“ ако *прималац*, без обзира на *намјеру* *пошиљача*, дозна нешто ново, *информативан* значи „значајив за *примаоца*“.

Ако Иво каже *Умро је Цветко*, а Мара одговори *Знам, читала сам*, саопћење је комуникативно за Иву, јер је вјеровао да саопћава нешто ново. Оно, међутим, судећи по Мариној реакцији није за њу информативно, тј. боље или стручније речено исказ „Умро је Цветко“ није за њу информативан по свом дескриптивном или когнитивном значењу. С друге стране исто је саопћење вјероватно за њу информативно у једном другом смислу, тон гласа, нека геста говорника могли су је обавијестити о његовим емоцијама, тузи коју он при том није ни *намјерно*, ни *вербално* изразио. О њој су дале информацију наведене паралингвистичке, невербалне компоненте, које чине са-

ставни погратни дио сваког усменог исказа. Оне могу садржавати експресивно значење појачавајући, мијењајући или потпуно преобраћајући основно дескриптивно значење садржано у вербалној компоненти исказа. (*Ух, што ми је жао уз одговарајући поглед, гесте, мимику, тон може имати значење нпр. Дивно!*)

Дипресија о комуникацијској намјери и информативности била је потребна због даљих напомена о значењским импликацијама које могу имати неке дијалекатске или стилистичке особине говора.

Најприје се треба зауставити на томе да у принципу постоји диминиција између оних стилистичких варијација које су одређене комуникацијском намјером говорника или писца, његовом друштвеном улолом, статусом и разним другим факторима у контексту ситуације с једне стране, а с друге неких варијација које нису одређене тим факторима. За последње се каже да су *индексичке* (енглески *indexical*), јер указују на индивидуалне особине говорника или писца, а као што ће се видјети могу се манифестирати употребом одређене драматичке конструкције, ријечи или израза, специфичног нагласка, изговора.²¹

Израз „индексички“ који се користи за карактеризирање таквих индивидуалних обиљежја говорног и писаног језика преузет је да би означио однос паралелан оном који постоји између ватре и дима, у смислу када се узме да дим значи да има ватре, односно да дим не само имплицира ватру, већ је *индицира*, указује на њу као извор свог постојања. Дим је *индекс* ватре, а једна друга паралела, познати примјер који се даје за илустрације овакве везе је однос између муцавог, нејасног говора пијаног човјека и његовог стања пијанства, споменути начин говора је *индекс* пијанства, *индицира* пијанство онога који тако говори.

Ти су нови термини потребни да се на примјер окарактеризира употреба израза *нијесам* у говору човјека који дуље времена живи у београдској средини, гдје она у првом реду *индицира* његову географску провенјенцију. Употреба тог израза, која као и друге такве појаве може бити намјерна или ненамјерна, оvdје се, а то је битно, сматра да *није* директно изазвана неким друштвеним или контекстним факторима.

Та чињеница, неvezаност употребе за друштвене или контекстне факторе, треба поново нагласити, управо издваја упо-

²¹ Изразе *индекс*, *индексички* први је почео употребљавати амерички филозоф Ч. Перс (Charles S. Peirce, 1839—1914), а затим га преузимају и примјењују на одређене појаве у језику разни филозофи и лингвисти (Лајонс 1977: 106).

требу израза *нијесам* од појава о којима је била ријеч када се радило о околностима по којима се у једној прилици каже *Не лупај*, у другој *Не слажем се...* и сл. Уз разне друге појаве које се испољавају у истом говору *нијесам* доприноси индивидуалном издвајању говорника у односу на људе из споменуте средине (поред географске провенијенције тим се карактеристикама индицирају и друге особине личности говорника, в. даље).

Што се тиче саме те ријечи *нијесам* представља варијанту у јекавском стандардном или књижевном изразу. Последња синтагма, тј. *стандардни или књижевни језик* доводи нас до самог појма језичког система као основе језичког понашања чланова дате језичке заједнице, у овом случају наше.

Идеализације у језичком опису

Опис сваког језичког система почива на некој идеализацији. Она је у принципу најмања ако се описује нечији идиолект, што значи говор једног човјека без обзира на примјер на његова одступања од говора заједнице чији је члан. (Овдје се наравно идеализира и сам истраживач, претпоставља се да просто речено зна како да опише одређене разине организације испитаниковог језика.)

Идеализација која је и у овом случају ипак нужна у односу на испитаника, а коју редовно спроводе истраживачи на терену, јест игнорирање лапсуса неизбежних у свачијем језичком понашању — случајно погрешног изговора, прекида, случајних инкопуенција (неслагања у роду или броју субјекта и предиката и слично), што значи да истраживач не узима у обзир такве грешке, да исправља говор који анализира. То се исправљање, елиминирање разних лапсуса, идеализација говорног понашања може назвати *регуларизација* (Лајонс 1977: 586).

Идеализација која је и у овом случају ипак нужна у односу на испитаника, а коју редовно спроводе истраживачи на терену, јест игнорирање лапсуса неизбежних у свачијем језичком понашању — случајно погрешног изговора, прекида, случајних инкопуенција (неслагања у роду или броју субјекта и предиката и слично), што значи да истраживач не узима у обзир такве грешке, да исправља говор који анализира. То се исправљање, елиминирање разних лапсуса, идеализација говорног понашања може назвати *регуларизација* (Лајонс 1977: 586).

Ствар је сложенија када је циљ успостављање језичког система у односу на одређену језичку заједницу, до којег се долази на основу регистраног језичког понашања, перформације већег броја говорника. Овдје можемо претпоставити да се за прикупљање језичког материјала користе модернија средства и да се према томе када су у подацима у питању лапсуси може тражити мишљење самих испитаника. Уколико су школовани, суочени са снимком они би најчешће знали како да регуларизирају свој говор, да исправе своје лапсусе, ускладе их са оним што сматрају одговарајућим фонолошким и граматичким нормама.

Школованост оvdје имплицира свијест о постојању норме или стандарда, као и обавезу кориштења тог стандарда, придржавања језичких правила за која се претпоставља да су утврђена, кодифицирана, а то нас доводи до појма кодифицираности и кодификације датог језика.

Два идиолекта

Најприје треба споменути једну другу идеализацију неизбјежну при успостављању основе језичког система неке говорне заједнице. Проблем се може илустровати ако се покуша указати на дио онога што се садржи у тврдњи *Николић и Симић говоре српскохрватски*.²² (Потреба за исказивањем ове реченице може се замислити у вези са неким интернационалним скупом; иначе, изречена на примјер на радном мјесту сурадника, без неке квалификације 'српскохрватског', због свог садржаја очевидне истине може изгледати бесмислена.)

Значење пропозиције садржане у овој тврдњи укључује у првом реду апстрахирање разних систематских разлика у изговору двојице говорника, другим ријечима игнорирање разлика у језичком систему који чини основу њиховог језичког понашања, у овом случају на фонолошкој разини језичке организације. Тих су разлика говорници о којима је ријеч не само свјесни, већ и по својој професији у стању да их адекватно опишу.

Што се тиче граматике и лексике у њиховом говору вјероватно се може рећи да су у питању мања одступања од једне заједничке основе. (Опћенито узевши изгледа да постоји тенденција да се идиолекти чланова исте језичке заједнице међусобно разликују у првом реду у изговору, затим у лексички, а мање у граматички.)

Тврдња о блискости захтијева једно додатно, макар оvdје нужно сумарно објашњење. То јест, с једне стране треба имати у виду њихов говор на радном мјесту, у друштвеним оквирима академске установе која се бави језиком, пдје предмет говора и ситуација редовно доприносе неутрализацији, подржавању признатог књижевног стандарда, потискивању одступања у граматичком и лексичком смислу.

С друге стране можемо имати у виду њихов говор на домаћем родном терену прилагођен ситуацији, а затим, у мјери

²² Мирослав Николић и Милорад Симић, сурадници у Институту за српскохрватски језик, уредници Речника САНУ, имају блиске завичајне говоре који припадају источнохерцеговачком дијалекту.

која ће за сваког од њих бити индивидуално карактеристична — суповорницима (чији говор опет неће бити хомоген, па у повратној спреси може имати различито дејство), као и предмету говора. Ту могу доћи до изражаја мање морфолошко-синтаксичке различитости (нпр. у виду различите рекције неког глагола), а уколико се предмет говора односи на нека специфична подручја дјелатности, нпр. пољопривреду или грађевинарство, јавит ће се и понека разноликиост у лексичком погледу (за утврђивање осталих идиосинкразија, особености, нпр. чешће односно рјеђе употребе неких граматичких обрата, лексема била би потребна посебна анализа).

Све разлике које су се овдје имале у виду у првом су реду у вези са географском провенијенцијом говорника, са њиховом припадности различитим, макар врло блиским говорним типовима истога дијалекта.

Једна друга врста разлика које су иначе потенцијално присутне у говору припадника истог језика или дијалекта овдје је минимализирана због истог рода, приближно истих подина, школовања, професије, истог мјеста рада и боравка.

Стандардизација

Горњим примјером само се хтјело подсјетити на труизам да се у одређеном смислу може рећи да сваки говорник сваког језика говори неку своју верзију тог језика, различиту од свих других. Уједно и нипошто противрјечно треба одмах казати да многе од таквих разлика, попут оних између два споменута идиолекта, немају значаја при успостављању неког језичког система. И овај је проблем познат истраживачима на терену којима је јасно да се у своме раду, уочавајући истост или сличност, треба да обазире само на одређене систематске разлике.

Тај поступак, који значи да се при истраживању фонолошких и граматичких система морају регистирати истости, а занемаривати небитне различитости подразумијева извјесно идеализирање при опису сваког основног језичког система, што се може окарактеризирати као стандардизација. Она је у некој мјери неизбјежна и при опису, успостављању географски ограничених руралних дијалеката, гдје може бити у питању размјерно мање подручје са релативно невеликим бројем говорника. Нужна је и на таквом терену, јер се хомогеност језичког система чак и ту не може очекивати, унеколико због друштвених фактора о којима је раније била ријеч, а затим због про-

(Други део овога рада биће објављен у наредној квесци *Нашег језика*.)

заједницу.

блема разних генерација које чине сваку друштвену и говорну

БИБЛИОГРАФИЈА

Батистић 1980, Т. Батистић, *О аспектима семантичке анализе*, Наш језик XXIV/4—5 1980, Стр. 183—216.

Батистић 1984, Т. Батистић, *О неким појмовима и њиховој примјени у језичкој анализи*, Наш језик XXVI/2—3 1984, стр. 94—138.

Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев, *Русская разговорная речь*, Наука, Москва 1981.

Кун Томас, *Структура научних револуција*, Полит, Београд 1974.

Лајонс 1977, John Lyons, *Semantics 1, 2*, Cambridge University Press 1977.

Лајонс 1981, John Lyons, *Language and Linguistics*, Cambridge University Press 1981.

Маретић Тома, *ГраMATика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963.

Речник САНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.

Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974.

Хајмз 1980, Дел Хајмз, *Етнографија комуникације*, БИГЗ, Београд 1980.

Татјана Батистић